

Ronnie Johanson

Luther og lorten *Anale og fækale metaforer*

I februar 1546 har Martin Luther et ærinde i sin fødeby Eisleben. En dag står han ved vinduet og beder. På en tagrende udenfor får han øje på djævelen, som spottende viser ham sin bare ende. Dette skulle blive noget af det sidste, han så; et par dage efter var reformatoren død.

En menneskealder tidligere¹ sidder den unge katolske præst Martin Luther på toilettet, hårdt trængt af såvel sjælekvaler som forstoppelse. Han havde længe haft problemer med Pauli ord om Guds retfærdighed (“i evangeliet åbenbares Guds retfærdighed”), som teologerne forstod som hans dom over vore liv og vore gerninger. Pludselig skal det have løst sig på flere måder,² og reformationens kernetanke stod klart for ham. Troen er det væsentlige, ikke gerningerne. Paulus fortsætter nemlig således: “De retfærdige skal leve ved tro”,³ og dette måtte betyde, at “retfærdighed” er noget, Gud skænker de troende. “Den hellige Ånd gav mig denne indsigt medens jeg sad på toilettet [*Cloaca*]”, udtalte Luther senere.⁴

Djævelsk spil Disse to begivenheder indrammer et liv, der var viet til kamp imod djævelen. For Luther var djævelen en yderst farlig realitet. Han gjorde ham til en langt mere skræmmende skikkelse, end han hidtil havde været, såvel i teologien som i folks bevidsthed. Djævelen var Guds redskab til at straffe syndere og til at skræmme os til at søge Ham.

At Luther fik sin åbenbaring på toilettet var ingen tilfældighed ifølge biografen Heiko Oberman. I sit velanskrevne værk *Luther: Mensch zwischen Gott und Teufel* (1982) skriver han:

‘Cloaca’ er ikke bare et aftrædelsesrum; det er menneskets mest nedværdigende sæde og djævelens yndlingssted. Allerede middelalderens munke vidste dette, men reformatoren ved mere endnu: Det er netop her, at vi har Kristus, den mægtige hjælper, ved vor side. Intet sted er vanhelligt for den hellige Ånd; dette er netop stedet at vise foragt for hans modstander [...]

Luther blev uophørligt plaget af djævelen og så ham selv flere gange. Dødslejet har vi nævnt; en anden gang fandt han djævelen i sengen i skikkelse af en hund! Han fortæller:

Engang, da jeg var træt af at bede, hørte jeg et vældigt bulder bag ovnen, så jeg blev meget forskrækket. Da jeg mærkede, at det var djævelens spil, gik jeg til sengs og bad til Gud. [...]

For det andet var jeg en gang i Rebethal. Da lød der en sådan klapren fra kasserollerne, at jeg troede himmel og jord skulle styrte sammen. Men jeg tænkte snart, at det var djævelens værk og lagde mig til at sove.

For det tredje kom jeg engang fra morgenmesse og kiggede fra min celle ud i haven. Der så jeg en stor, sort so løbe omkring i haven på et sted, hvor ingen af grisene kunne komme, og snart forsvandt den. Det var djævelen.

For det fjerde: Da jeg var på Wartburg ved Eise-

Genius Loci En arkæologisk udgravning i klosteret i Wittenberg fra 2003-2008 har afdækket, hvad man mener er resterne af Luthers gamle studiekammer, inklusive en lille latrin med låg i kælderens. Dr. Martin Treu fra udgravningsholdet udtaler, at der er liden tvivl om, at latrinen blev anvendt af Luther. Det er således sandsynligt, at denne latrin er selve stedet, hvor Luther ifølge sine Tischedren undfangede protestantismens centrale doktrin, at frelsen skyldes tro og ikke gerninger: "Helligånden indgav mig denne indsigt på cloaca."

nach, skød han engang på mig med nødder fra krogen bag ovnen. Det var også djævelens værk, derfor lagde jeg mig til sengs.

Dette har jeg selv oplevet. Det er sandt. Desuden lå der engang en hund i min seng; den tog jeg og kastede ud ad vinduet. Den hylede ikke, og da jeg om morgenen spurgte opsynsmanden, om der var hunde på slottet, svarede han nej. Så var det djævelen, sagde jeg.⁵

Det anale stadium nået Hans kamp med djævelen fandt ofte sted i sengen, og her havde Luther sine specielle metoder:

Djævelen hjemsøger mig ofte i sengen. Jeg har en eller to djævle, som lurar på mig. Det er ihærdige djævle, og når de ikke kan vinde hjertet, så går de løs på mit hovede og plager det. Og når det ikke duer mere, så vender jeg røven til dem, det er der de hører hjemme.⁶

Hver nat, når jeg vågner, så er djævelen der og vil få has på mig med sin disputeren. Det jeg har erfaret er, at hvis argumenter ikke hjælper, så afviser man ham hurtigt med en fjært [...]⁷

I nat diskuterede djævelen med mig og angreb mig for at være en tyv, der havde plyndret paven og mange klostre. Men jeg ønskede ikke at svare ham og sagde: Kys mig i røven. Så stoppede han.⁸

Når djævelen ønsker at tynde min samvittighed, siger jeg: Djævel, jeg har gjort i bukserne, har du også taget det med i mit synderegister?⁹

Psykoanalytikereren Erik H. Erikson har suppleret Freuds beskrivelse af det anale stadium i barnets udvikling. I et velkendt studie af den unge Luther fra 1958 skriver han, at

det stadie, der kendetegnes af Freuds *analitet* også tjener til at etablere psykosocial *autonomi*, – noget der kan betyde og betyder selvstændighed, men som også betyder og kan betyde trods, stædighed, selvhævdelse. [...] Trods er oplagt skammens modsætning, og det er ikke uden grund, at det forsætligt at blotte bagdelen kom til at betyde en trodsig, skamløs gestus. At møde djævelen i denne stilling betyder at vende den anden kind til. Der er ingen tvivl om, at da Martin først lærte sig at tale frit, blev meget af det han havde at

sige til djævelen hentet op fra et sammenpakket lager af trods, der bestod af alt det, han ikke havde kunnet sige til sin fader og sine lærere. [...] Vi må konkludere, at Luthers brug af fordømmende, anale billeder var et forsøg på at finde en sikkerhedsventil, når det uophørlige indre pres truede med at gøre fromheden uudholdelig og det ophøjede afskyeligt – det vil sige, når han igen ville til at fornægte Gud [...]¹⁰

Stinkende metaforer Luther bruger anale og fækale metaforer som skældsord oftere, end det kan have været almindeligt selv på hans tid. Blandt dem, der måtte holde for, var protestanter, som ville gå længere end Luther i opgøret imod pavekirken. Luther godtog ingen kritik af sin lære og stemplede den ene afviger efter den anden som djævelens håndlanger. For eksempel Kaspar Schwenckfeld (1489–1561), der blev lutheraner i 1519. I løbet af de næste tyve år fjernede han sig gradvis fra Luthers lære, og i 1543 sendte han en budbringer til Luther med et exemplar af sin bog *Om herligheden*. Luther bad budbringeren svare (blandt andet):

Den vanvittige, naragtige, djævlebesatte fyr forstår ikke, ved ikke, hvordan han vrøvler. Men hvis han ikke holder op med det, så lad mig i hvert fald slippe for at se hans bog, som djævelen spytter og skider ud af ham.¹¹

Huldreich Zwingli (1484–1531) var protestantisk reformator i Zürich og faldt i et slag imod katolikkerne. Luther ville ikke anerkende Zwingli på grund af hans symbolske opfattelse af nadverens sakramente: Når Jesus indstiftede nadveren med ordene “Dette er mit legeme”, så skal ordet “er” opfattes som “betyder”. For Luther og lutherske kirker er brødet og vinen, som præsten deler ud, bogstavelig talt Jesu kød og blod.¹² “Jeg har bidt i mangan nød og troet at den var god, blot for at finde den fordærvet. Zwingli og Erasmus¹³ er ikke andet end fordærvede nødder, der smager som lort i munden.”¹⁴

Men Luthers udelikate skidtsnak kunne også dreje sig om ham selv: “Verden mener det er bedst at blive mig kvit, og det vil den blive. Som jeg ofte har sagt: jeg er en moden lort, og verden er et stort røvhul, og vi skal snart give slip på hinanden.”¹⁵

ORTVS ET ORIGO PAPAE.

Hie wird geborn der Widerchrist
 Megera sein Seugamme ist:
 Alecto sein Kindermeidlin
 Tisiphone die gengelt m.
 Mart. Luth. D.

ORTUS ET ORIGO PAPAE

Hie wird gerborn der Widerchrist
 Megara sein Seugamme ist:
 Alecto sein Kindermeidlin
 Tisiphone die gengelt im

PAVENS FØDSEL OG HERKOMST

Her fødes Antikrist
 Megara er hans amme
 Alecto hans barnepige
 Tisiphone hun vugger ham

Megara, Alecto og Tisiphone er tre søstre, der blev født af Uranus' blod, da Kronos kastrerede ham. Megara er jalousiens årsag, Alecto straffer moralske forbrydelser og Tisiphone straffer mord.

[Denne og de to følgende illustrationer er flyveblade med træsnit af Lucas Cranach d. Ældre til vers af Luther, 1545].

Citaterne ovenfor stammer fra Luthers såkaldte bordtaler, *Tischreden*. Omkring fyrrer personer spiste dagligt i hans hus, hvor konen drev pensionat for studenter. Meget af det, deres helt udtalte, blev noteret ned af logerende og gæster. Dette skete, medens han talte og med hans tilladelse, men antagelig uden henblik på offentliggørelse. Det hævdes af og til, at disse notater fra Luthers bord er lidet troværdige; de stammer jo ikke fra hans egen hånd. Men det er mere sandsynligt, at nedskriverne har bortcensureret en del af det værste.¹⁶ For i Luthers egne skrifter er han ikke mindre grov:

Djævelen har svoret at dræbe mig, det ved jeg godt, og han får ikke fred før han har slugt mig. Vel, sluger han mig, så vil han (om Gud vil det) sluge et afføringsmiddel, som vil gøre hans mave og rumpe for trange. Skal vi vædde?¹⁷

Paveæslets fis I opgøret med pavekirken nægter Luther sig ingenting:

Djævelen viste vor HERRE Kristus alverdens riger og deres herligheder, da han tog ham med op på den høje klippe og sagde 'Alt dette vil jeg give dig, hvis du vil falde ned og tilbede mig.' Men HERREN sagde til ham: 'Vig fra mig, Satan!'

Hvad siger så paven? 'Kom her, Satan, og havde du haft flere riger end dette, ville jeg havde taget det hele, og ikke bare tilbedt dig, men slikket dig bagi.' Det er ordene i hans dekret, hvor vi ikke finder noget om troen på Kristus, men alt om pavens højhed, majestæt, magt og herredømme over kirker, konciler, kejsere, konger, himmel og jord. Men det hele er forseglet med djævelort og skrevet med paveæslets fis. [...]

Konger og kejsere er jordiske herskere, indsat af Gud. Hvorfor tåler de den slags fra en rådden vom, det store paveæsel og prutteæsel i Rom? Hvorfor spørger de ikke Guds ord og hans rette præster? Men Guds vrede har straffet verden på denne måde.¹⁸

"Prutteæsel", på tysk "fartzesel", er en forvrængning af pavens familienavn Farnese. På de følgende sider af kampskriftet *Mod pavedømmet i Rom, indstiftet af Djævelen*, kaldes paven for paveæsel, æselpave, prutteæselpave, æselpruttepave, æselpaveprut og prutteren i Rom. Ingen fireårig kunne have udtrykt det bedre.

Året før han døde, sørgede Luther for at få lavet en række løbesedler med hetz imod paven. Hver af dem havde et træsnit udformet af hans gode ven Lucas Cranach d. Ældre efter Luthers anvisning, samt et lille vers som han selv skrev. Disse pamfletter så han som sit åndelige testamente.¹⁹ Og han holdt stilen til det sidste. Fire af dem beskrives således af den danske overlæge Paul J. Reiter i hans psykiatriske studie af Luther:

Nr. 1 (Ortus et origo papae) viser til venstre en hæsleg, bredt grinende Hundjævel med behaarede Arme, Hængebryster og Hængebug, Hale, Hestehov, Kløer

HIC OSCVLA PEDIBVS PAPAЕ FI- GVNTVR.

PAPA LOQVITVR.
Sententię nostrę etiam iniustę
metuendę sunt.

RESPONSIO.
Affice nudatas gens maledicta nates,
furiosa
Ecco qui Papa el mio bel uedere.

Nicht Bapst: nicht schreck vns mit dein ban
Vnd sey nicht so zorniger man
Wir thun sonst ein gegen wehre
Vnd zeigen dirs Bel vedere.
Mart. Luth. D.

HIC OSCVLA PEDIBVS PAPAЕ FIGVNTVR

Nicht Bapst: nicht schreck vns mit dein ban
Vnd sey nicht so zorniger man.
Wir thun sonst ein gegen wehre,
Vnd zeigen dirs Bel vedere.

HER KYSSSES PAVENS FÖDDER

Nej, Pave, skræm os ikke med din forbandelse
Og vær ikke så vred en mand.
Ellers gør vi et modtræk,
Og viser dig den Smukke udsigt.

Ronnie Johanson Luther og lorten

osv. med vidt spredte, senede Underextremiteter i Færd med at føde Paven og fem Kardinaler ud af Bagdelen, medens hun hjælper efter med Hænderne. En Furie vugger Pavebarnet og vifter Fluerne bort fra det, en anden Furie ammer det, en tredje lærer det at gaa. [...]

Billede Nr. 3 (Papa dat Concilium in Germania) viser Paven i Paul III's Skikkelse, ridende paa en So og iført Pluviale; han bøjer sig forover og holder den velsignende højre Haand i Vejret, medens han i den venstre holder et mægtigt, friskt dampende Excrement, som Soen begærligt skeler efter og snuser til. [...]

Paa 9. Billede (Hic oscula pedibus Papae figuntur) ser man Paaen paa en Trone med fuld Renæssancepragt i Færd med at udstede en Banbulle, af hvilken der staar et helt Fyrværkeri af Flammer, Straaalere og Meteorere. To Bønder viser ham deres blottede Bagdel, fra hvilken de hilser Bullen med mægtige, dampende Vinde. [...]

Endelig ser man paa 10. Billede (Adoratur Papa Deus terrenus) et paveligt Vaabenskjold, hvis korslagte Nøgler er afbildede som Tyvedirke; ovenover en Tiara med Aabningen opad; i denne forretter en Landsknægt, der holder sit afbundne Sværd mellem Bene, sin Nødtørft, medens to andre er ved at træffe Forberedelser til det samme.²⁰

Jødehaderen par excellence Det er dog først og fremmest i sine berygtede skrifter imod jøderne, at Luther virkelig excellerer i anale og fækale, nogle vil sige koprofile,²¹ metaforer:

Ved synet af Guds ord måtte jøderne kigge djævelen i hans sorte røv og tilbede hans stank.²²

Næst efter djævelen selv har en kristen ingen giftigere, bitrere fjende end en jøde. Vi må ikke tåle så meget fra nogen, og alligevel gør vi ikke så meget godt mod nogen som netop mod denne onde djævelyngel og slanger.

Den som har lyst kan huse og føde på og ære sådanne giftige slanger og ungdjævlere, som er de værste fjender af vor Herre Kristus og os alle – og selv blive udnyttet, bestjålet, plyndret, skændet, spyttet på eller krybe i jødens bagdel og tilbede denne helligdom. Derefter kan han rose sig af, at han har været barmhjertig, han har styrket djævelen og hans ungdjævlere, så de kan spotte vor kære Herre og det dyrebare blod, som har forløst os. Således er han en fuldkommen kristen, fuld af barmhjertighed, som Kristus

vil lønne på Dommens dag med helvedes evige ild, sammen med jøderne. [...]

Om Gud nu eller på Dommens dag siger til os kristne: 'Hør, du er kristen, og du vidste, at jøderne åbenlyst bespottede og forbandede min søn og mig. Men du gav dem rum og plads til dette, du beskyttede og skærmede dem så de uhindret og ustraffet kunne gøre dette i dit land, din by, dit hus.' Sig mig, hvad skulle vi svare på det?²³

Endvidere håner jøderne Jesus og Maria ved at skrive, at hun undfangede ham under menstruationen.²⁴ Det er yderst giftigt og ondsindet ment. [...]

Hermed ønsker jøderne at forulempe os kristne ved at sige, at vi ærer en født idiot eller en dæmon som Messias. Som sådanne vanvittige, fordømte goyim anser de os, disse højst forstandige, omskårne og oplyste hellige. Oh, dette er djævelens egne tanker og ord.

Spørger du hvorfor de skriver sådan? Du grove, forbandede ikke-jøde, må du spørge om det? Er det ikke nok, at du hører de ædle, omskårede hellige sige det? Vil du ikke indse, at et sådant helligt folk, som er fritaget fra alle Guds bud og ikke kan synde; at de kan lyve, spotte, håne og myrde når de vil, også Gud selv og alle hans profeter. Det er altsammen herlig gudstjeneste. Har jeg ikke fortalt dig, at en jøde er et sådant ædelt, dyrebart klenodium, at når han prutter, danser Gud og alle englener, og når han laver noget større, så skal man holde det for et gyldent skriftsted. Og det, der kommer ud af sådanne hellige mennesker, foroven og forneden, det skal de forbandede goyim rimeligvis holde for idel helligdom.²⁵

Luther havde skiftet syn på jøderne flere gange. Til at begynde med afviste han tanken om, at det skulle være muligt at omvende dem. Men i 1523 var han kommet frem til, at hvis man bare behandlede dem venligt og underviste dem grundigt i evangeliet, så ville mange af dem blive kristne.

I 1532 fik Luther imidlertid at høre, at jøder i Mähren havde omvendt kristne til den mosaiske tro og omskåret dem. Han blev mere mistroisk, men håbede fortsat at kunne overbevise i det mindste en del jøder med skriftet *Wider die Sabbather* (1538). Men jøderne forhærdede sig og forblev i deres vantro. Derefter udgav han sin berygtede bog *Von den Juden und ihren Lügen* (Om jøderne og deres løgne, 1543), som citaterne ovenfor er hentet fra.²⁶ Og ikke

ADORATUR PAPA DEVS TERRENVVS.

Bapst hat dem reich Christi gethon
 Wie man hie handelt seine Cron.
 Machts jr zweifeltig: spricht der geist ^{Apoc. 18.}
 Schenckt getrost ein: Gott ists ders heist.
 Mart: Luth: D.

ADORATUR PAPA DEVS TERRENVVS.

Bapst hat dem reich Christi gethon,
 Wie man hie handelt seine Cron.
 Machts jr zweifeltig: spricht der geist (Apoc. 18)
 Schenckt getrost ein: Gott ists ders heist.

PAVEN, DEN JORDISKE GUD, TILBEDES.

Paven har gjort mod Kristi rige,
 Som man her behandler hans krone.
 Er I tvivlrådige, siger ånden (Apok. 18)
 Så trøst jer: Det er Gud, der siger det.

Ronnie Johanson Luther og lorten

nok med det. Samme år kom endnu et kampskrift imod jøderne, *Vom Schem Amphoras und vom Geschlecht Christi*. Her er sproget så vulgært, at selv venner af ham blev forlegne:

Hvis en rabbi gør i potten for øjnene af dig, tykt og tyndt, og siger: Her har du en herlig mandelgrød, så vil du skulle svare at du aldrig i dit liv har fået bedre grød. Sæt ikke livet på spil og sig noget andet. For den der har magt til at sige, at sort er hvidt og hvidt er sort, uagtet Gud og skaberværket, han kan vel også sige, at hans bagerste åbning er den forreste og at hans bug er en grødgryde og en grødgryde hans bug.²⁷

Hvor er de nu, de kristne, der frivilligt er blevet jøder eller som ønsker at blive det. Kom her og tilbed! Djævelen har udtømt sig og lavet i bukserne igen. Dette er rigtig en hellighed, som jøderne og alle der vil være jøder skal kysse, æde, drikke og tilbede. Og omvendt skal djævelen også æde og drikke det, som disse hans disciple udspyr eller udtømmer af sig foroven og forneden. [...]

Djævelen blev skabt som en smuk engel for at han skulle bruge sin englemund til at synge den evige lovsang 'Te deum laudamus' sammen med de andre hellige engle. Det kunne han ikke lide. Han blev til en djævel, som bruger sin engletryne til med velbehag at æde det, som jøderne spyr og sprøjter ud både foroven og forneden. [...]

Salme 81 siger: Åbn munden, så skal jeg fylde den. Men jøderne kneb mund, øjne, ører og næse sammen af alle kræfter og af hele deres hjerte. Så kom djævelen og for ham åbnede de på vid gab øjne, svælg, hjerte og alle sanser. Da sked og sprøjtede han dem så fulde, at de flød over af djævelort overalt. Det får dem til at smaske af hjertens lyst, som svin. Sådan vil de have det.²⁸

En fundamentalistisk fanatiker Man kan spekulere over, hvad Luther mente at opnå med sine grove skældsord. Har psykoanalytiker Erikson ret, når han konkluderer, at "Luthers brug af fordømmende, anale billeder var et forsøg på at finde en sikkerhedsventil, når uophørligt indre pres truede med at gøre fromheden uudholdelig og det ophøjede afskyeligt – det vil sige, når han igen ville til at fornægte Gud"?²⁹

Personligt tror jeg det ikke; i hvert fald ikke når det gælder Luthers skrifter. Erikson skriver om refor-

matorens ungdom, men det var, da han var blevet en sur, gammel knark, at denne type skældsord for alvor dukker op på tryk. Det kan have drejet sig om en velovervejet strategi for at trække modstanderne ned i skidtet. Men mest sandsynligt er det, at dette sprog ganske enkelt faldt Luther naturligt, når han skulle udtrykke sin afsky. Han var et impulsivt følelsesmenneske, en fundamentalistisk fanatiker.³⁰

For at blive i billedet: man kan trygt kalde Martin Luther en ordentlig skidsæsk.

Oversat af Frederik Stjernfelt

Noter

1. Det er uvist, hvornår denne såkaldte tårnoplevelse ("Turmerlebnis") fandt sted. Det kan faktisk have været så sent som vinteren 1519–20, men mange forskere placerer den flere år tidligere, enkelte helt tilbage i 1508. Se Richard Marius: *Martin Luther. The Christian between God and Death*, London 1999, s. 194–203.
2. Påstanden om en sammenhæng mellem Luthers sjælelige og kropslige forstoppelse og påfølgende forløsning er ikke min, men psykoanalytiker Erik Eriksons. Se Erikson: *Young Man Luther*, New York 1958/1993, s. 204–06.
3. Romerbrevet 1, 17.
4. Luther: *Tischreden* 1681; 1532: "Dise kunst hatt mir der Spiritus Sanctus auf diss Cloaca eingegeben". (Sammenlign *Tischreden* 4192: "Når Vor Herre i dette liv har givet os sådanne ædle gaver på lokum, hvad vil der da ske i det evige liv?") Udtalelsen har bragt mange teologer i forlegenhed, og de fleste vælger ifølge biografen Richard Marius at tro, at når Luther nævner klostrets aftrædelsesrum i forbindelse med tårnoplevelsen, betyder det, at han befandt sig i arbejdsværelset, som lå i samme tårn lige over dette (R. Marius: *Martin Luther. The Christian between God and Death*, London 1999, s. 190). En anden af hans biografer, Heiko Oberman, skriver imidlertid: "Der findes en værdig udvej. Med cloaca mente Luther ikke toiletet, men arbejdsværelset oppe i tårnet over det. Men da går man glip af pointen ved Luthers provokerende udtalelse." Oberman fortsætter som citeret nedenfor.
5. *Tischreden* 5358b; 1540.
6. *Tischreden* 491; 1533.
7. *Tischreden* 469/1600; 1533.
8. *Tischreden* 248. 1532.
9. *Tischreden* 4857m; udateret.

10. Erik H. Erikson: *Young Man Luther*, New York 1958/1993, s. 122 og 247.

11. *Tischreden* 5659; 1544.

12. Fra Den Augsburgske trosbekendelse, kapitel X: "Under nadveren er Kristi sande legeme og blod virkelig til stede i skikkelse af brødet og vinen som bliver uddelt og fortæret." Luthers sindrige bevis for at brød er kød lyder: "Således taler Paulus: 'Brødet som vi bryder er fællesskab med Kristi legeme.' Det betyder, at den, som nyder dette brød, nyder Kristi legeme som et fællesskabs gode som er delt ud til flere, for brødet er et sådant fælles Kristi legeme, siger Paulus. Det er klart og tydeligt sagt, og ingen kan forstå det anderledes uden at ændre ordene. Nu indtages dette brød ikke bare af de værdige, men også af Judas og de uværdige, for brødet brydes blandt gode og onde. Det er ikke muligt, at de sidstnævnte indtager det i åndelig forstand, for de har hverken ånd eller tro. Heller ikke Kristus har mere end et legeme. Men skal nu de uværdige indtage det og have det fælles, så må det være legemligt og ikke åndeligt, fordi det man indtager, må være enten legemligt eller åndeligt. [...] Derfor må nødvendigvis Kristi sande, virkelige legeme være legemligt til stede i det brød, som vi bryder, hvis de uværdige skal kunne nyde det legemligt." (*Vom Abendmahl Christi, Bekenntnis*, 1528. Luther: Weimar Ausgabe 26.490f).

13. Den katolske humanist Erasmus af Rotterdam lå i strid med Luther i spørgsmålet om viljens frihed. Luthers syn er den dag i dag upsiseligt selv for hans tilhængere; han mente nemlig, at vi ikke selv kan vælge troen og dermed frelsen, eftersom dette afgøres af en kamp mellem Gud og Satan. Om dette skrev Luther det, han selv anså som sit vigtigste værk, *Om den trælbundne vilje* (*De servo arbitrio*, 1525).

14. *Tischreden* 452; 1533.

15. *Tischreden* 5537; 1542 eller 43. "Ich bin der reiffe dreck, so ist die Welt das weite arschloch".

16. Et eksempel på censur: Nogle år efter Luthers død udgav venen Johannes Aurifaber både hans bordtaler og breve. I et brev til Georg Spalatin fra 6. december 1525 har Aurifaber strøget en sætning, som han nok anså som usædelig. Originalbrevet er imidlertid bevaret og gengivet i Weimar Ausgabe. (Det drejer sig om, at Luther beder venen Georg Spalatin hilse sin hustru Catharina "på det allerkærligste. Dette skal du gøre i ægtesengen mens du omfavner og kysser hende på det allerkærligste og tænker: Se, dette menneske, denne Guds ypperste skabning, har min Kristus skænket mig, ære være ham." Her synes Aurifaber det må være nok, men Luther fortsætter: "På den dag, da jeg regner med, at du har modtaget brevet, vil også jeg på samme måde elske med min egen om natten, mens jeg tænker på din, og gengælde lige med lige.")

17. Brev til Melancton, 29. juni 1530.

18. *Wider das Ppsttum zu Rom, vom Teufel gestiftet*, 1545. Luther: Weimar Ausgabe 54.265.

19. Luther: Weimar Ausgabe 54.353.

20. Paul J. Reiter: *Martin Luther. Hans tid, hans personlighed og forudsætningerne for hans reformatoriske værk. En psykiatrisk-historisk studie*. København 1946., bind I s. 231-4.

21. Psykiateren Paul Reiter, loc.cit s. 229: "Der vrimler med ulækre, koprofile Talemaader, som han ligefrem med perverst Velbehag udpensler og udtværer." (Om angrebene på paven.). Psykoanalytiker Erikson taler også om "Hans koprofile angreb på paven." (loc.cit. p. 246)

22. *Von den Juden und ihren Lügen*, 1543. Weimar Ausgabe 53.513.

23. *Von den Juden und ihren Lügen*, 1543. Weimar Ausgabe 53.530f.

24. Denne påstand fra Luthers side har ikke ladet sig bekræfte (ifølge den tekstkritiske Weimar-udgave, 53.516)

25. *Von den Juden und ihren Lügen*, 1543. Weimar Ausgabe 53.516f.

26. Nazisterne hentede inspiration her. Dette gjaldt også norske nazister, som udgav et uddrag af bogen under titlen "Det udvalgte folk" i 1940. For øvrigt kan det hævdes, at der på mere end en måde gik en lige linje fra Luther til Hitler. Se for eksempel Paul Reiter, loc. cit. del II s. 152-8.

27. *Vom Schem Hamphoras und vom Geschlecht Christi*, 1543. Weimar Ausgabe 53.590.

28. *Vom Schem Hamphoras und vom Geschlecht Christi*, 1543. Weimar Ausgabe 53.587

29. Erik H. Erikson: loc. cit. p. 247.

30. Denne karakteristik underbygger jeg i bogen *Luthers lille brune*, Oslo 2004; ny udgave 2006.

Ronnie Johanson, f. 1940.

Norsk skribent. Har udgivet en række religionskritiske bøger, blandt andet citatsamlingerne *Guds lille brune*, *Allahs lille brune* og *Luthers lille brune*. Hans seneste udgivelse er *Kjetterbibelen* (2007).